

ABDULLA AVLONIY ASARLARIDA TA'LIM - TARBIYA MASALASI

Itolmasova Gulchiroy Eldor qizi

Qarshi davlat universiteti Filologiya fakulteti 2-kurs talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18780665>

Annotatsiya. Mazkur maqolada jadidchilik harakatining yirik namoyandasi Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida ilgari surilgan ta’lim va tarbiya haqidagi pedagogik qarashlar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Asarda tarbiya shaxs kamolotining asosiy omili, jamiyat taraqqiyotining muhim sharti sifatida talqin etiladi. Muallif ta’lim va tarbiyaning o’zaro uzviy bog’liqligini asoslab, oilaviy, maktab va ijtimoiy tarbiyaning ahamiyatini ochib beradi. Shuningdek, muallim shaxsiga yuklangan mas’uliyat, axloqiy tarbiyaning ustuvorligi hamda ta’limning ma’naviy vazifalari yoritiladi. Tadqiqot natijalari Avloniyning pedagogik qarashlari bugungi zamonaviy ta’lim tizimi uchun ham dolzarb nazariy va amaliy ahamiyatga ega ekanini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: Abdulla Avloniy, Turkiy Guliston yoxud axloq, ta’lim va tarbiya, axloqiy tarbiya, jadidchilik pedagogikasi, oila tarbiyasi, maktab va madrasa, muallim shaxsi, ma’naviyat, barkamol shaxs, uzluksiz ta’lim, ijtimoiy-pedagogik yondashuv.

XX asr boshlarida o’zbek milliy uyg’onish davrining yirik namoyandasi sifatida Abdulla Avloniy xalqni ma’rifatga, ilmga, odob-axloqqa chaqirgan. U: “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasidir”, - deb yozgan “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida.

Ushbu fikr bugungi kunda nafaqat ta’limning, balki siyosatning kuchaytiruvchi vositasi ekanligini ko’rsatmoqda. Bu esa Avloniy asarlarida inson kamolotining markazida tarbiya turishini anglatadi. U “Tarbiya insonni hayvonlikdan insoniylik darajasiga ko’tarur” deganida ta’limning nafaqat bilim beruvchi, balki insonni ma’naviy shakllantiruvchi kuch ekanini ko’rsatadi. Avloniy uchun o’qituvchi jamiyatdagi eng muhim shaxs edi. U “Muallim millatning ruhidir” - deb hisoblagan. Shu bois “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida tarbiya haqida o’z qarashlari mavjud. “Tarbiyani kimlar qilur, qayda qilinur?” - degan savol keladur.

Bu savolga, “Birinchii – uy tarbiyasi. Bu ona vazifasidir. Ikkinchi – maktab va madrasa tarbiyasi. Bu ota, muallim, mudarris va hukumat vazifasidir” - degan.¹ Mazkur fikrda tarbiya jarayonining ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida ko’rilishi yaqqol namoyon bo’ladi. Muallif tarbiyani faqat shaxsiy yoki oilaviy masala sifatida emas, balki uzviy va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan ko’p subyekтли jarayon deb talqin etadi. Tarbiyaning birinchi bosqichi sifatida uy tarbiyasining ko’rsatilishi bejiz emas, chunki bolaning dastlabki axloqiy, ruhiy va ijtimoiy tasavvurlari aynan oilada shakllanadi. Bu jarayonda onaning yetakchi o’rni e’tirof etilishi, avvalo, ona shaxsining bolaning ruhiy olamiga eng yaqin tarbiyachi ekanligi bilan izohlanadi.

Ikkinchi bosqich – maktab va madrasa tarbiyasining alohida ta’kidlanishi esa tarbiyaning institutsional tus olishini ko’rsatadi. Bu yerda tarbiya endi shaxsiy tajribadan ijtimoiy tajribaga o’tadi, ya’ni ilm, axloq va intizom umumiy me’yorlar asosida shakllantiriladi. Ota, muallim, mudarris va hukumatning mas’ul subyektlar sifatida ko’rsatilishi tarbiyaning davlat va jamiyat miqyosidagi ahamiyatini anglatadi.

¹ Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: O’qituvchi, 1992. – 160 b.

Demak, muallif nazarida tarbiya muvaffaqiyati faqat oilaga emas, balki ta'lim muassasalari va ijtimoiy boshqaruv tizimi faoliyatiga ham bevosita bog'liqdir. Shu jihatdan qaralganda, mazkur qarash zamonaviy pedagogika nazariyasidagi uzluksiz tarbiya konsepsiyasi bilan hamohang bo'lib, unda shaxs kamoloti oilaviy, ta'limiy va ijtimoiy muhitning o'zaro hamkorligi asosida yuzaga chiqishi ilmiy asosda ilgari suriladi.

Avloniy ta'limning asosiy vazifasini insonni ma'naviy jihatdan yetuk, jamiyat oldidagi mas'uliyatini angelaydigan shaxs sifatida tarbiyalashda ko'radi. U "Ilm insonni jaholat zulmatidan chiqarur" - degan g'oyani ilgari surib, bilimning tarbiyaviy ahamiyatiga alohida urg'u beradi.

Bunda ilm faqat nazariy bilimlar majmui emas, balki inson xulq-atvori, dunyoqarashi va ijtimoiy faoliyatini belgilovchi omil sifatida talqin etiladi. Demak, Avloniy pedagogik qarashlarida ta'lim – shaxs kamolotiga xizmat qiluvchi ijtimoiy zaruratdir.

Asarda muallim shaxsiga yuklangan mas'uliyat alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Avloniy muallimni jamiyatning ma'naviy yetakchisi sifatida ko'rib, uni nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyaviy namuna bo'lishi lozim bo'lgan shaxs deb hisoblaydi. "Muallim millatning ruhidir" - degan qarash pedagogik jarayonda shaxs omilining ustuvorligini ko'rsatadi. Bu fikrga ko'ra, muallimning axloqiy qiyofasi, dunyoqarashi va mas'uliyati ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini belgilaydi.

Shuningdek, Avloniy ta'lim-tarbiyani davlat va jamiyat manfaatlari bilan chambarchas bog'laydi. U hukumatning ta'lim tizimini rivojlantirishdagi rolini e'tirof etib, maktab va madrasalarni jamiyat taraqqiyotining asosiy tayanchi sifatida ko'rsatadi. Bu yondashuv Avloniy qarashlarining ijtimoiy-pedagogik mohiyatga ega ekanini anglatadi. Ya'ni tarbiya va ta'lim shaxsiy masala bo'lish bilan birga, milliy va davlat miqyosidagi vazifa sifatida talqin etiladi.

Shuningdek zamonaviy pedagogika nuqtayi nazaridan qaralganda, Abdulla Avloniy tomonidan ilgari surilgan g'oyalar bugungi ta'lim tizimi uchun ham metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda. Xususan, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, uzluksiz tarbiya va ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ustuvorligi haqidagi qarashlar Avloniy pedagogikasida o'zining dastlabki ilmiy ifodasini topganini ko'rish mumkin. Bu esa jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik merosi faqat tarixiy ahamiyatga ega emas, balki zamonaviy ta'lim islohotlari uchun ham nazariy manba ekanini ko'rsatadi. Pedagog olimlarning ta'kidlashicha, Avloniy ta'lim va tarbiyani integrallashgan jarayon sifatida talqin etgani bilan o'z davridan ilgari ketgan mutafakkirlardan biridir.

Masalan, pedagogika tadqiqotchisi N. Karimov Avloniy qarashlarini tahlil qilib, uning asarlarida "milliy pedagogika modeli elementlari aniq ko'zga tashlanadi"² deb baholaydi.

Olimning fikricha, Avloniy tarbiyani faqat axloqiy tushuncha sifatida emas, balki ijtimoiy taraqqiyot mexanizmi sifatida ko'ra olgan. Shuningdek, adabiyotshunos B. Qosimov³ jadidlar merosini o'rganar ekan, Avloniy faoliyatini "millatni uyg'otishga qaratilgan ma'rifiy harakatning pedagogik poydevori" sifatida talqin qiladi. Uning qayd etishicha, "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari o'zbek pedagogik tafakkurining shakllanishida muhim burilish yasagan asarlardan biridir.

Pedagogika sohasidagi tadqiqotlarda yana bir muhim jihat Avloniy tomonidan muallim shaxsiga berilgan yuksak bahodir.

² Naim Karimov. Jadid adabiyoti va milliy uyg'onish masalalari. — Toshkent: Ma'naviyat, 2000. — 256 b.

³ Begali Qosimov. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. — Toshkent: Ma'naviyat, 2004. — 320 b.

Tadqiqotchi M. Ochilovning yozishicha, Avloniy konsepsiyasida o'qituvchi shaxsi ta'lim tizimining markaziy bo'g'ini sifatida qaraladi va bu yondashuv bugungi kompetensiyaviy ta'lim modeli bilan uyg'unlashadi.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Abdulla Avloniy pedagogik qarashlari milliy ta'lim tizimini rivojlantirishda muhim nazariy manba bo'lib qolmoqda. Uning ta'lim va tarbiyani uyg'un holda olib borish haqidagi g'oyalari hozirgi globallashuv sharoitida ham o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q. Shu bois Avloniy merosini chuqur o'rganish va uni zamonaviy pedagogik amaliyotga tatbiq etish bugungi kunning muhim ilmiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida ilgari surilgan ta'lim va tarbiya haqidagi fikrlar uzluksiz, tizimli va ijtimoiy mas'uliyatga asoslangan pedagogik konsepsiyani shakllantiradi. Avloniy ta'lim va tarbiyani barkamol shaxsni voyaga yetkazishning asosiy omili sifatida ko'rib, ularni jamiyat taraqqiyoti va millat kelajagi bilan bevosita bog'laydi.

Ushbu qarashlar bugungi zamonaviy pedagogika nazariyalari bilan hamohang bo'lib, hozirgi ta'lim-tarbiya jarayonida ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
2. Elektron manba: <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/pedagogika/abdulla-avloniy-turkiy-guliston-yoxud-axloq>
3. Naim Karimov. Jadid adabiyoti va milliy uyg'onish masalalari. — Toshkent: Ma'naviyat, 2000. — 256 b.
4. Murod Ochilov. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. — 240 b.
5. Begali Qosimov. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. — Toshkent: Ma'naviyat, 2004. — 320 b.